

Tsässon setu kultuuripildis

Kristiina Tiideberg

Ettekanne Eesti Vabaõhumuuseumi IV tudengikonverentsil 10. aprillil 2010

- Mis on tsässon?

Tsässonaks (вн.к. часовня) nimetatakse väikest setu palvemaja, mida tänapäevalgi Setumaal tihti kohata võib. Tavaliselt on need väikesed ja lihtsad hooned, mis väliselt just erilisega silma ei paista, nende erilisest staatusest annab aimu vaid väike rist katusel.

Foto 1. Tobrova Lihavõtte tsässon (Meremäe vald)

Tsässonatest on kuni viimase ajani räägitud üllatavalt vähe. Teaduskirjandusse ongi tsässonad jõudnud alles kahel viimasel aastakümnel. Hetkel kõige süvitsiminevam artikkel on ilmunud Tartu Ülikooli arheoloogiaprofessor Heiki Valgult 2003. a. Setumaa kogumikus pealkirjaga „Tsässon ja külakalmistu Põhja-Setumaa kultuuripildis“. Praeguseks säilinud tsässonate võimalike ehitusaegade määramisega dendrokronoloogilisel meetodil on tegelenud Ain Raal Eesti Maaülikoolist oma magistritöö raames. Publitseerituna on uurimistöö tulemused kättesaadavad Eesti looduseuurijate päeva ettekandeteesidena. Tsässonate usulisest taustast ja selle tähendusest setude jaoks võib lugeda ka väga toredast kogumikust „Palve, vanapatt ja pihlakas“, mille koostajaks olid Ergo-Hart Västriku ja Heiki Valk ning mis võtab kokku 1990. aastate algul toimunud Setumaa uurimisreiside tulemused (vt. kasutatud materjalid allpool).

Tsässonaid leidub nii siin- kui sealpool Eesti-Vene piiri. Säilinud tsässonate arvuks on nimetatud umbes 80, kuid õige mitmetel juhtudel on teada veel neid kohti, kus tsässon on kunagi varem paiknenud, kuid nüüdseks hävinud. Siinpool kontrolljoont on 23 tsässonat:

- Meremäe vallas 12 (Obinitša, Tobrova, Serga, Meldova, Kuige, Pelsi, Küllätüvä, Rokina, Ulaskova, Uusvada, Võmmorski uus ja vana tsässon)
- Värska vallas 4 (Podmotsa, Säpinä (Matsuri), Väiko-Rõsna, Treski)

- Mikitamäe vallas 7 (Mikitamäe vana ja uus tsässon, Laossina, Rääsolaane, Suurõ-Rõsna, Võõpsu, Usinitsa)

Neist uuemad on Usinitsa (ehitatud 1948), Mikitamäe uus tsässon (1998), Võmmorski uus tsässon (1999), Obinitsa (2007) ja Kuige (2007) tsässon.

- Arhitektuur. Dendrokronoloogilised uuringud.

Tsässonad on valdavalt üheruumilised ning väikesemõõtmelised hooned, mille esiküljel asub tihti lahtine varjualune või eeskoda. Eesti poolele jäävad tsässonad on enamasti ehitatud puust. Rõhtpalkseinad on nüüdseks küll enamasti kaetud laudvoodriga. Vene poole peal on ehitusmaterjalina sageli kasutatud ka kivi, mida siinpool kontrolljoont tuleb ette harva. Üks väheseid näiteid on maakivist Pelsi tsässon Meremäe vallas (foto 2), mis on arvatavasti ehitatud 1896. aastal (daatum raiutud maakivile müüris).

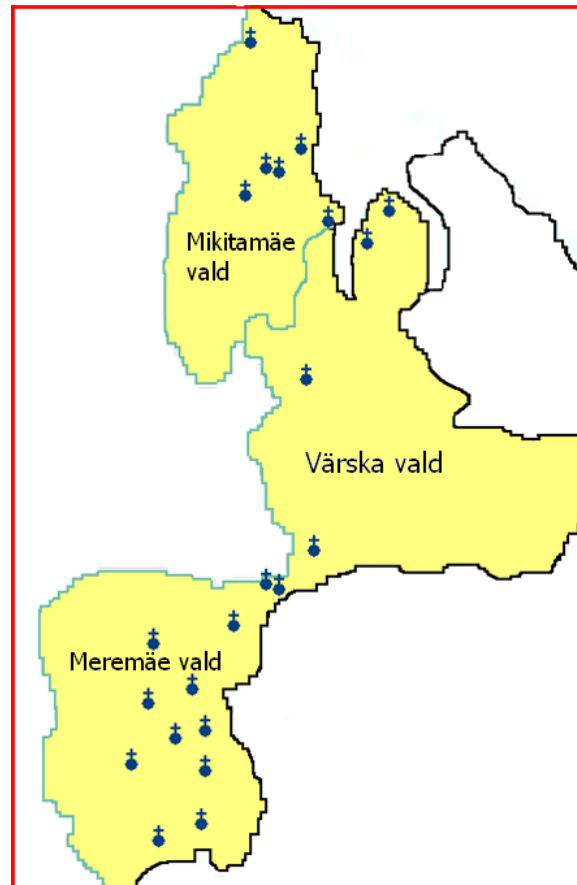

Foto 2 (vasakul). Pelsi Anna tsässon (Meremäe vald)

Foto 3 (paremal). Ulaskova Midroski tsässon (Meremäe vald)

Dendrokronoloogilised uuringute tulemused annavad alust arvata, et osade tsässonate puhul on tegemist arvatavasti väga vanade hoonetega. Neist mitmete ehitusaeg ulatub 300 aasta taha: Mikitamäe tsässona tõenäoline ehitusaeg on 1694, Uusvada 1698, Võõpsu 1710, Rokina ja Matsuri 1711, Meldova 1753, Serga 1784, Laossina 1864/1865. a. Meldova tsässona puhul väärrib märkimist veel tõsiasi, et nii dendrokronoloogilisel uuringul saadud ehitusaeg kui pärimuslik hoone vanus langevad suurel määral kokku, mõlema järgi on Meldova tsässona vanuseks umbes 250 aastat (vt. Läänelaid, Raal, Valk. Setomaa tsässonate vanusest, lk. 44)

Hoone sisustus on enamasti väga napp: väiksel riiulil või lauakesel asuvad ikoonid ehk *pühased*, leidub küünlajalgu, tooni annavad mitmesugused tekstiilid (vt. fotod 4 ja 5).

Foto 4 (vasakul). Vämmorski uus tsässon. Ikoonid. Aprill 2010

Foto 5 (paremal). Tobrova tsässon. Interjööri. Aprill 2010

▪ Funktsioon

Tsässon on külakabel, mida ehitas ja hooldas ühe või paari küla rahvas. Iga kabel on pühendatud mõnele õigeusu pühakule või pühale (näiteks Lihavõtte tsässon Tobrovas, Neitsi Maarja ema Anna tsässon Pelsi külas). Külapäeva ja vahel ka mõne suurema kirikupäeva ajal toodi külla preester, kes viis tsässonas läbi jumalateenistuse. Omaette palvetamiseks on tsässonat väidetavalt võrdlemisi vähe kasutatud. Tsässonas hoiti ka surnuid enne matmist, juhul kui talus selleks ruumi vähe oli.

Tsässonad seovad endas ametliku õigeusu ja rahvapärased kombid-uskumused. Võib öelda, et tegemist on sünkretistliku usu väljendusega. Rahvatraditsioonis on säilinud mälestusi ka sellest, et alati ei ole kirikuõpetajad külakabelitesse hästi suhtunud. Näiteks Meremäe vallas Härma külas oleval Tooma tsässon, mille hävitanud *papp*, eesmärgiga sundida setusid Taelova kirikus käima.

▪ Tänapäev. Traditsioonid ja kaasaja setu identiteet

Nõukogude ajal paljudes tsässonates jumalateenistused lõppesid, mitmed rüüstati või hävisid üldse, ikoonid ning muu sisustus läks kaduma. Setumaa n-ö uut ärkamisega on iseloomustanud ka tsässonate taasavastamise protsess. Vanad hooned on remonditud ning taas kasutusele võetud. Ehitatud on ka mitmeid uusi tsässonaid (vt. fotod 6, 8, 9). Toimuvad taas jumalateenistused ning pärast seda külapäeva.

Foto 6 ja 7. Mikitamäe uus (ehitatud 1998, Mikitamäe vald) ... ja vana tsässon (1694?, Mikitamäe vald)

Tänapäeval on tsässonate roll selgelt muutumas. Kadunud on mitmed traditsioonilised funktsioonid külaühiskonnas. Tsässonatesse ei tooda enam surnuid; tsässonate ukseid, mis ajalooliselt olid kõigile avatud, on nüüd enamasti lukus. Kord aastas toimuv külapüha toob aga tsässonate juurde kokku inimesi üle Eesti. Sellest on saanud üks elemente, mis seob tänapäeval ühiseid setu juuri tunnetavat kogukonda nii Setumaal kui väljaspool seda, põlvkondadest sõltumata. Võib öelda, et tsässonatel on praegust setu identiteeti toetav roll.

Neist on saamas ka oluline turismiobjekt: tsässonaid tutvustatakse nii Setumaa valdade ja muuseumide kodulehtedel kui turismiportaalides, mitmete tsässonate ülesleidmisel on abiks teeviidad. Viimasel ajal on mitmed tsässonad ka muinsuskaitse alla võetud. Oma olemasoluga aitavad nad kinnistada Setumaa kui omanäolise, vanu traditsioone alalhoidva kultuuripiirkonna kuvandit.

Teatud visuaalse sümboli-staatuse tekkimisest annab tunnistust ka see, et uute tsässonate ehitamisel on kujunemas stereotüüpne tsässona vorm- ristpalkidest, avatud eeskoja ja viilkatusega ehitised, ning mitte laudvooriga kaetud (vt. fotod 8, 9). Väga tugevalt väärtustatakse traditsioonilisi, looduslikke ehitusmaterjale ning ehitusvõtteid. Tsässonatest on saamas omaette märk maastikul: maastikumärk, mis kannab nüüd juba uusi tähendusi.

Foto 8 (vasakul). Võmmorski uus tsässon (ehitatud 1999, Meremäe vald)

Foto 9 (paremal). Kuige tsässon (ehitatud 2007, Meremäe vald, foto www.setomaa.ee)

Kasutatud kirjandus:

Heiki Valk. Tsässon ja külakalmistu Põhja-Setomaa kultuuripildis. *Setumaa kogumik, 1. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, numismaatikast, etnoloogiast ja ajaloost*. Tallinn: Ajaloo Instituut ja SA Setu Kultuuri Fond, 2003.

Alar Läänelaid, Ain Raal, Heiki Valk. Setomaa tsässonate vanusest: esialgseid andmeid. *XXVIII Eesti looduseuurijate päev. Setomaa loodus. 2.-3. juuli, 2005. Obinitsa*. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, 2005.

Palve, vanapatt ja pihlakas. Setomaa 1994.a. kogumisretke tulemusi. Toim. Heiki Valk, Ergo-Hart Västrik. Tartu, 1996.